
УДК 811.161.2'367.63'282.3'04

Тетяна Сивокозова

Інститут Української мови НАН України, м. Київ

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ШЛЯХ РУХУ» В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVII – XVIII ст.

У статті основну увагу зосереджено на таких засобах вираження семантики шляху руху, як безприйменникові відмінкові форми та прийменниково-субстантивні комплекси, засвідчені в пам'ятках української мови XVII–XVIII ст. зі Східного Полісся. Автор визначила структурні й семантичні особливості прийменниково-субстантивних комплексів із відповідним значенням.

Ключові слова: прийменниково-субстантивний комплекс, модель прийменниково-субстантивного комплексу, динамічна локалізація, шлях руху.

До важливих джерел дослідження мовних процесів останніх століть належать староукраїнські пам'ятки, що є цінним матеріалом не лише для з'ясування розвитку діалектів, а й української літературної мови загалом. І.Г. Матвіяс зауважував, що на темпи розвитку української мови в різних місцевостях мали беззаперечний вплив позамовні чинники, серед яких і політичні, що тісно пов'язані з адміністративним членування українських земель. Наслідками такої нерівномірної в різних місцевостях взаємодії літературної мови та її діалектів є те, що різні наріччя неоднаково зберегли архаїчні риси. Мовознавець зазначав, що староукраїнська мова наприкінці XVIII ст. характеризувалася найтіснішим зв'язком із розмовною мовою українського народу [10: 3, 5]. Діалектні риси північного Лівобережжя, тобто Східного Полісся, учені пов'язують з історією цього краю. Т.О. Агапкіна переконана, що за низкою ознак Нижня Прип'ять разом із територією межиріччя Дніпра та Прип'яті становить єдиний етнографічний ареал, своєрідне ядро всього центрально-східнополіського масиву

© Т.В. СИВОКОЗОВА, 2017

[1: 322]. Деякі сучасні лінгвісти навіть припускають існування особливої поліської спільноти, мова якої мала потенційну можливість перетворитися на окрему національну мову чи окремий варіант української літературної мови [5: 12; 12: 31].

Кожна синтаксична система має свій набір формально-граматичних засобів для кожного типу синтаксичних одиниць, яким властивий наддіалектний характер [16: 48]. Саме тому особливості складу та структури локативних синтаксем, засвідчених у пам'ятках української мови XVII—XVIII ст. зі Східного Полісся, потребують докладного вивчення. До найдавніших засобів вираження динамічної локалізації, зокрема шляху руху, належать іменники у формах знахідного й орудного відмінків однини, що позначають обмежений / необмежений простір, у межах якого або через який пролягає рух, переміщення.

Безприйменниковий і прийменниковий орудний відмінок формують у сучасній українській мові групу вторинних маркерів динамічної локалізації [8: 144]. Безприйменниковий орудний, на переконання Є.К. Тимченка, сягає індоєвропейської доби [15: 20]. У пам'ятках XVII—XVIII ст. зі Східного Полісся локативні синтаксеми, виражені іменниками у формі орудного відмінка, визначають переважно необмежений простір, у межах якого пролягає спрямований рух (виражений відповідно дієсловами *йти, пойти, ехати, шестувати, текти* тощо) або переміщення (*рушити, провадити* тощо). Субстантив у формі орудного відмінка найширше репрезентований:

— лексемами на позначення водних просторів: *Кромъ тыхъ, що хто човном для дров, албо для нужних господарских потреб, в поблизкии на ту сторону Днепра мѣстца и оттоль водою переедет* (1704, УП, 532); *ибо намѣреніе свое имѣл ѿтиць архимандрит ехатъ водою въ Чернѣговъ* (1719, ДНРМ, 97);

— назвами сухопутних просторів: *почавши отъ рѣчки Бистрицѣ яромъ Выхолками... ажъ до дороги перекрестной... идетъ граница* (1669, УП, 511); *починаетъ граница тыхъ кгрунтовъ отъ рѣчки Вороныси лѣсомъ и ровомъ, рубяжами по дорогу Халимонковскую* (1693, АС, 84); *а одтоль ихъ милость, рушивши степомъ къ Коломаку* (1723, ДГК, 138);

— назвами шляхів сполучення: *я зъ частю войска ишолъ среднимъ трактомъ з Сѣвска на Калугу* (1721, УП, 395); *коней короставих не допускает до здорових и тому, хто оних смотрит, до других не касатся, и тоєю дорогою оних да води не гонит и до того мѣста, и лѣчит их способ ему прописанъ* (1740, ДМ4, 322).

Однак розвиток синтаксичної структури мови передбачає утворення нових продуктивних граматичних моделей. Зокрема, згодом орудний безприйменниковий почали використовувати лише для позначення шляху спрямованого руху об'єкта, а для позначення простору, у межах або на поверхні якого відбувається рух чи переміщення, — прийменниково-субстантивні комплекси із прийменниками *по, черезъ (через, чрезъ, чрез, презъ, през)*.

Локативні прийменниково-субстантивні комплекси — це семантико-синтаксичні одиниці, утворені взаємозумовленою семантичною та граматичною єдністю їхніх компонентів — прийменника та субстантива. Відмінною ознакою прийменниково-субстантивного комплексу моделі $no+S_{loc}$ є визначення шляху спрямованого руху чи переміщення без виходу на межі локативного орієнтира. Загалом у досліджених пам'ятках комплекс моделі $no+S_{loc}$, який генетично нерідко є формою давального відмінка, полісемантичний і позначає:

— шлях руху, що пролягає вздовж локативного орієнтира видовженої форми: *Пану полковникови лубенському предложено ити правою стороною на Курскъ, на Тулу, и на Москву, по Тифинской дорожѣ* (1721, УП, 395); *Сего дня рано от Бѣлой Церкви рушили в гору по рѣчки Росѣ и, ... стали у деревнѣ Шамраювки* (1739, ДМ4, 266). Це значення розвинулося із давнього вживання прийменника *по* з іменниками у формі давального відмінка однини, які позначають річки, шляхи сполучення або предмети, якими можливий рух інших об'єктів [9: 308];

— шлях руху необмеженим простором: *Ти уже, суко, не годна и по свѣту ходити* (1714, ДНРМ, 71);

— шлях руху поверхнею предмета: *зийшовъши по схудцяхъ к гурницѣ, одорвалемъ замочокъ* (1717, ДНРМ, 93); *течетъ рѣчечка по каменню въ яру* (1725, ДМ1, 322);

— шлях руху в межах простору, визначеного субстантивом, без конкретизації напрямку руху: *а самъ возжъ ихъ Адзи-герей султанъ блудилъ по лѣсу дней 5* (1672, ЧЛ, 86); *видѣла зѣлодѣя, по двору Алеѣанъдришиномъ ходячого* (1717, ДНРМ, 91).

Деякі значення прийменниково-субстантивного комплексу моделі $no+S_{loc}$ успадковані від прийменниково-субстантивного комплексу, у якому прийменник *по* поєднується із субстантивом у формі давального відмінка множини (модель $no+S_{dat pl}$) [9: 309]. В аналізованих текстах комплекс моделі $no+S_{dat pl}$ для визначення руху або поширення дії в кількох однорідних місцях використано лише спорадично: *Такожъ и суды иж бы везде по полкамъ со всякимъ надлежащимъ порядкомъ устроени были* (1722, ДГК, 94); *ездили кораблями и иными суднами по улицамъ, медведями, собаками и свинями, зъ немалымъ зрящого народа удивленемъ* (1722, ЧЛ, 100); а уживанішим із цим значенням є комплекс $no+S_{loc pl}$: *Бруховецкий, гетманъ, Алексеови Михайловичу, цару московскому, зменилъ и воеводъ московскихъ и москаловъ по городахъ велѣлъ бити* (1668, ЧЛ, 85); *розославши копію з оного во всѣ Сотнѣ Полку тамошнего по городкахъ и селахъ* (1722, УП, 180); *за благословеніемъ ходили по свѣтих мѣстцахъ* (1723, ДНРМ, 144).

Для позначення наскрізного шляху руху чи переміщення поверхнею локативного орієнтира вжито безприйменниковий знахідний місця в поєднанні з перехідними префіксальними дієсловами: *наши перейшли ярѣ* (1725, ДМ1, 321). Така локативна синтаксема рідковживана, продуктивнішим і точнішим для вираження контактного шляху руху є прийменниково-субстантивний комплекс моделі *черезъ* (*через, чрезъ, чрез, презъ,*

през)+S_{acc}, до складу якого входять прийменник *черезъ* (*через*), його церковнослов'янський відповідник *чрезъ* (*чрез*) або синонімічна неповноголосна форма прийменника *презь* (*през*), характерна для західнослов'янських мов [7: 111; 11: 148]. У пам'ятках зафіксовано використання цього прийменниково-субстантивного комплексу для позначення:

— наскрізного шляху руху через внутрішні межі локативного орієнтира з метою виходу за його межі [14: 19]: *и пошолъ въ поля чрезъ Медведовку волно* (1664, ЧЛ, 84); *проводили, бючи, до в[ашей] м[илости] за ворота, а одтоль чрез село во дворъ атаманский* (1723, УП, 277); *безъ всякой перепони перейшли чрезъ тое мѣсто* (1725, ДМ1, 328);

— шляху перетину локативного орієнтира від одного краю до іншого: *Презъ дорогу въ яръ Гривній, яромъ тимъ Гривнимъ ажъ до рѣчки Быстриць, чрезъ рѣчку противъ Рыхолокъ* (1669, УП, 511); *Въ переѣздѣ чрезъ Десну Вашего Княжого Свѣтлѣйшества* (1720, УП, 395); *а Ромодановскій изъ Якимомъ Сомкомъ, дядкомъ Хмелницкого, гетманомъ сѣверскимъ, вышедши зъ войсками московскими и козацкими, пошолъ инсперате потоптомъ на Хмелницкого, который, не могуци прийти до sprawy, утекати почаль на конехъ презъ Днѣпръ, противъ Канева, и потонуло козаковъ его и ляховъ тысячи десеть и килка сотъ* (1661, ЧЛ, 82);

— шлях руху через верхню частину локативного орієнтира, що є перешкодою: *чрезъ тинъ скакнувши, побѣгъ скоро* (1722, ДНРМ, 134).

Зауважимо, що цей комплекс може входити до складу двокомпонентної структури, що становить поєднання двох прийменниково-субстантивних комплексів у межах однієї структурної моделі та має певне просторове значення через вказівку на два локативні орієнтири відповідно. Зокрема, двокомпонентна структура моделі *чрезъ* (*через*, *чрезъ*, *чрез*, *презь*, *през*)+S_{acc} + у (*въ*, *в*, *во*)+S_{acc} визначає наскрізний шлях руху через внутрішні межі локативного орієнтира, який розташований на шляху до кінцевого пункту руху: *тотъ посланникъ чрезъ Малую Россію въ Москву ехатиметъ* (1722, УП, 211); *По обѣдѣ поехал я чрез футор в Сварков* (1735, ДМ4, 26).

На позначення контактного шляху руху із проникненням у внутрішні межі локативного орієнтира, окрім прийменниково-субстантивного комплексу моделі *чрезъ* (*через*, *чрезъ*, *чрез*, *презь*, *през*)+S_{acc}, використано також комплекс моделі *внутрь*+S_{gen}: *повернули вправо, внутрь горъ* (1725, ДМ1, 323); *татаре впали... внутрь Малой Россіи* (1737, ДМ4, 113); а для характеристики шляху руху через внутрішні межі локативного орієнтира, що являє собою отвір, — прийменниково-субстантивні комплекси моделей *въ* (*ув*)+S_{acc}, *крузь*+S_{acc}, які, однак, у досліджених пам'ятках є малопродуктивними: *асауль... вскочивъ ув окно хатное* (1714, ДНРМ, 69); *видѣль въ убраннѣ нѣякієсь перс[те]нky и ретязыкъ такій, що крузь руки пливет* (1717, ДНРМ, 92).

Пам'ятки XVII—XVIII ст. зі Східного Полісся засвідчують також використання вторинного прийменника *противъ*, що має праслов'янське походження та є скам'янілою формою прикметника **protivъ* у формі на-

живного-знахідного відмінка однини чоловічого роду (*противъ*) або у формі давального відмінка однини чоловічого роду (*противу*) [3: 47]. Зокрема, з дієсловами руху прийменниково-субстантивний комплекс моделі *противъ* (*против*, *противу*)+S_{gen} використано для характеристики дистантного руху назустріч локативному орієнтиру: *Аж противъ мене бижит син мой болиши* (1725, ДНМР, 166); *там получа извѣстiе о зближенiи княз Івана Федоровича Боратинского, виехали противу его на встрѣчъ* (1737, ДМ4, 108). У сучасному східнополіському говорі з відповідним значенням вживаються прийменниково-субстантивні комплекси моделей *наўпроти* (*наўпротиу*)+S_{gen}, *супроти* (*супротиу*, *супрат'*)+S_{gen}: *вишла наўпроти вас; супрат' мене ішла* [4: 10].

Прийменниково-субстантивний комплекс моделі *противъ* (*против*, *противу*)+S_{gen} лише спорадично використано в досліджених текстах для визначення руху, що відбувається перед, на передньому плані локативного орієнтира: *перенявши на рѣку идущую Ерынку на улицы, а праве против ворот пана Ядловскаго* (1615, АБ, 8 — 9), проте в сучасному східнополіському говорі з таким значенням цей комплекс є продуктивним: *протиу дома стау; жиу протиу мене* [4: 10].

На дистантний характер переміщення об'єкта позаду локативного орієнтира вказує прийменниково-субстантивний комплекс *за*+S_{ins}, оскільки позначає цілеспрямований шлях руху вслід або позаду предмета, особи, що рухається: *ляхи гонилися за нимъ* (1638, ЧЛ, 77); *ляхи за Хмельницкимъ ишли въ тропы ажъ до Бѣлой Церкви, города козацкого* (1651, ЧЛ, 79); *А оцъ городничии самъ слѣдомъ за тими двома молодиками пошолъ* (1719, ДНМР, 97); *«чого ти за нами женешся?»* (1719, ДНМР, 98); *А почувши отездъ Кулиничовъ, заразъ за нимъ вслѣдъ... побѣгъ* (1722, ДНМР, 134); *Сего дня рано з лагера свого рушилисмо за обозом генералскимъ* (1739, ДМ4, 276).

Семантику дистантного шляху руху за межами локативного орієнтира визначає прийменниково-субстантивний комплекс *поза*+S_{ins}: *поза тою засъ дорогою идетъ граница* (1669, УП, 511), проте в пам'ятках зі Східного Полісся він є рідковживаним.

У поєднанні з дієсловами руху прийменниково-субстантивний комплекс моделі *попудъ* (*по пудъ*)+S_{ins} позначає шлях руху, що пролягає в горизонтальній площині недалеко від локативного орієнтира, біля його нижньої частини [6: 47]. Із таким значенням дистантного шляху руху комплекс є малопродуктивним: *увидѣли татаръ отъ Тарку марширующихъ на суккурсъ Кумтаркалицамъ по пудъ горами* (1725, ДМ1, 321); *Сегодня рано, спустившись зъ високой гори, где лагером стояли, на низъ маршировали по пудъ самими Караптакими* (1725, ДМ1, 324).

Дистантний шлях руху в горизонтальній площині, що пролягає вздовж локативного орієнтира, визначає прийменниково-субстантивний комплекс моделі *понадъ* (*понад*, *по-над*)+S_{ins}, що поєднується з дієсловами руху *іти*, *їхати*, *бігти* та ін. До складу комплексу входять лексеми, що означають просторові об'єкти видовженої форми: *взялъ двоухъ молодиковъ <, > а третьего [!] Гарасима, пошолъ берегомъ понад Десною* (1719, ДНМР, 97).

Цього значення комплекс набуває також в описах кордонів і меж угідь: *от конца повювши понад ярм... до Довгое Кручи в лоцину, а лоциною до дороги Сосницькой,... и понад ярм менованымъ до дуба* (1688, УМ, 72 — 73); *починается граница тыхъ кгрунтовъ отъ рѣчки Вороньси лѣсомъ и ровомъ, рубяжами по дорогу Халимонковскую, з дороги певними рубяжами и копцами по-над Жоровнимъ болотомъ у Березовий мостъ* (1693, АС, 84). Прийменниково-субстантивні комплекси моделей *поподъ* (по пудъ)+S_{ins}, *понадъ* (понад, по-над)+S_{ins} використовуються і в сучасному східнополіському говорі із названими значеннями та з додатковою характеристикою вище або нижче локативного орієнтира: *прой'ти по'над берегом, ли'тау по'над ліссам, по'пуд зим'л'ойу робит' хо'ди* [4: 8 — 9].

Дистантний шлях руху, під час якого об'єкт минає локативний орієнтир на відстані, визначають прийменниково-субстантивні комплекси моделей *мимо*+S_{gen}, *мимо*+S_{acc}: *через дорогу мимо пен сухый дубовый, и мимо дубы* (1688, УМ, 72—73); *ехалем, мовитъ, з Рикова мимо Лизуненкови* (1693, АС, 31); *мимо ребра еи, под руку минувши, ножъ <, > ударился на полъ* (1723, ДНРМ, 140). Із цим значенням зафіксовано також прийменниково-субстантивні комплекси моделей *уз*+S_{acc}, *поузъ*+S_{acc}: *починается граница тыхъ кгрунтовъ отъ рѣчки Вороньси лѣсомъ и ровомъ,.. з Березового мосту Сосновымъ болотомъ уз Великий лѣсъ* (1693, АС, 84); *маршировали поузъ двѣ деревнѣ большіе, зовеіе Гиле и Перавль* (1725, ДМ1, 324); *ишли поузъ деревню Капчудай* (1725, ДМ1, 328). Ці одиниці, за спостереженням І.Р. Вихованця, є виразниками лінійної динамічної локалізації близько локативного орієнтира [2: 133].

Дистантне переміщення об'єкта між локативними орієнтирами характеризує прийменниково-субстантивний комплекс моделі *межи* (межы, меже, между)+S_{ins}: *орды Бѣлагородскіе пришли подъ Кереберду, и тамъ совокупилися зъ Кримскими, и керовали бѣ сюда въ осередокъ межи городи* (1696, УМ, 193); *ишли уцеллемъ между высокими горами* (1725, ДМ1, 323).

Зауважимо, що для позначення шляху руху можуть використовуватися не лише проаналізовані прийменниково-субстантивні комплекси, а й двокомпонентні структури, що мають синкретичну семантику шляху та напрямку руху від одного локативного орієнтира до іншого. Це двокомпонентні структури таких моделей:

— *отъ* (от, от, одъ, оды)+S_{gen} + *до*+S_{gen}, яку використано на позначення контактного шляху руху або переміщення: *Того жъ и другого 1719, войска великороссійскіе и малороссійскіе робыли подъ Царициномъ перекопъ у степу, отъ реки Дону до реки Ольги* (1701, ЧЛ, 99); *Ходило комендерованныхъ козаковъ по указу, десять тысячъ, опрочъ кашеваровъ, въ Ладогу, на дѣло канала отъ Новой Ладоги до Слюсенбурха дѣлаючагося* (1721, ЧЛ, 100);

— *съ* (с, зъ, з, изъ, из, исъ, ис)+S_{gen} + *къ* (к, ку, икъ, ко)+S_{dat}, що визначає дистантний (взявши *от речки Корита и къ Каневу понад Днепромъ по правой стороне по конецъ Корита* (1682 — 1687, УП, 572)) або контактний шлях руху: *ишолъ з комори ку домови* (1693, АС, 25); *Віехалемъ рано зъ Луки къ Андрѣвицѣ* (1725, ДМ1, 184);

— *сѣ* (*с, зѣ, з, изѣ, из, исѣ, ис*)+S_{ген} + *до*+S_{ген}, що узагальнено характеризує рух від одного локативного орієнтира до іншого (який є кінцевою межею руху) з відтінком проникнення всередину нього, тобто вказує на контактний шлях руху: *а Чернецкий, набравши скарбовѣ и гарматѣ, вышолѣ сѣ Чигирина, для того же и самѣ Тетера, гетманѣ, сѣ Чигирина до Полици выражался* (1664, ЧЛ, 84); *А гди повернулемѣся з войска до господи <, > и оглядѣвшия вѣ дому, казал, реченнаго Юска и Ивана Проценка в домѣ свой пред себе привести* (1711, ДНРМ, 52);

— *сѣ* (*с, зѣ, з, изѣ, из, исѣ, ис*)+S_{ген} + *у* (*вѣ, в, во*)+S_{acc}), який використано переважно на позначення руху, переміщення з одного локативного орієнтира в межі іншого: *так я, у одну гусарку одягшия <, > пошѣла зѣ гурницѣ вѣ пекарню* (1717, ДМНР, 91); *Приехавши пнѣ полковникѣ чернѣговскій зѣ старшиною енералною зѣ Гамалѣевки вѣ Глуховѣ велѣли готовить во всѣ полки унѣверсали* (1722, ДГК, 92); *поволюк вон іс хати в сѣницѣ, надвор* (1726, ДНРМ, 179); *покойного п. Войцеховича тѣло припроважено зѣ Москви вѣ Березу, близѣ Глухова стоячое* (1723, ДМ1, 17); *Княз Шаховскій в ноцѣ против неделѣ виехал з Глухова в Почепѣ и в свою маетност Волуйки*, (1735, ДМ4, 4).

Найпоказовішою синтаксичною особливістю досліджених пам'яток XVII—XVIII ст. є накопичення цілої низки локативних синтаксем, виражених переважно прийменниково-субстантивними комплексами, що визначають шлях руху чи переміщення у просторі щодо кількох локативних орієнтирів: *я зѣ частю войска ишолѣ среднимѣ трактomѣ з Сѣвска на Калугу, на Можайскѣ, на Волокѣ Ламскій, и на Торжокѣ до Вишнего Волочка, и сюды кѣ Новагороду* (1721, УП, 395); *Рано поехалимѣ зѣ Мутина черезѣ Ворголѣ на Уздицѣ* (1723, ДМ1, 23); *Кочубей получилѣ вѣсть, что коней его 12, Сулиминихѣ 6, Раковичевихѣ 3, за Сулакомѣ отѣ города верстѣ у 5 вѣ полѣ ходившихѣ, татаре напавши, загорнули* (1726, ДМ2, 4); *И онде, взявши, волокли его черезѣ увесь двор ажѣ за ворота* (1728, ДНРМ, 181); *Сего дня рано з Тернов поехавши черезѣ Деркачовку и слободку графа Головинина, також Будки, до Пѣщаного Броду, всего верст якѣ бы верст около 20 уехавши, там обѣд кушалѣ* (1737, ДМ4, 111).

Поєднання трьох і більше локативних прийменниково-субстантивних комплексів спостерігаємо переважно в описах меж, кордонів певних угідь або територій. Незважаючи на те, що кордони й просторові межі належать до характеристики статичної локалізації, проте для їхнього опису часто використовують прийменниково-субстантивні комплекси із семантикою динамічної локалізації. Це, на переконання О.О. Потєбні, зумовлено тим, що перебування у просторі не відрізняється від спрямованого руху, оскільки якщо рух відбувається не у просторі, то очі або думка рухаються по ньому [13: 263]: *почавши отѣ рѣчки Бистрицѣ ярomѣ Выхолками, около яровѣ лѣснихѣ, дорогою Оболонскою, лежачою до Понурницѣ, и ажѣ до дороги перекрестной, идучи зѣ Сосницы до розныхѣ сель, и до монастыря поза тою засѣ дорогою идетѣ граница* (1669, УП, 511); *унѣверсаломѣ нашимѣ, потвердили, якихѣ то кгрунтовѣ ограничено, в розездном*

писмъ, такъ єсть описано, почавши *от Михайловского кгрунту от рѣчки Бречици* узялася *Прорез, од Прорези до Лисиного Бугра, просто до Бродка Лисичного, лѣсомъ до Бродка Лиски, що од Чепеліова, а от Лиски Бродка* Моховатимъ болотомъ *просто в Догтярню до Трохъ Дубовъ з Крестами, а од Трохъ Дубовъ до рѣчки Бречици и до Крутого Ярку, а од Крутого Ярку через рѣчку Бречицу на Моховатие Болота...* (1691, УМ, 141); *межа лежить Зарѣцкихъ зъ Коробками, почавши от улицы Коробковѣской до самого Григорева по узгоркомъ* (1701, ДНРМ, 23).

Отже, у пам'ятках української мови XVII—XVIII ст. із території Східного Полісся широко використано локативні приєднано-субстантивні комплекси таких моделей: *по*+S_{loc}, *вб(ув)*+S_{acc}, *крузъ*+S_{acc}, *черезъ (через, чрезъ, чрез, презъ, през)*+S_{acc}, *мимо*+S_{gen}, *мимо*+S_{acc}, *уз*+S_{acc}, *поузъ*+S_{acc}, *противъ (против, противу)*+S_{gen}, *за*+S_{ins}, *поподъ (по пудъ)*+S_{ins}, *понадъ (понад, по-над)*+S_{ins}, *внутрь*+S_{gen}, *межи (межы, меже, между)*+S_{ins}, що є основними засобами вираження різних відтінків значення шляху руху. Ці комплекси можуть утворювати сталі двокомпонентні структури із локативною семантикою.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АБ — Акты Бориспольскаго мѣйскаго уряда 1612—1699 гг. / Предисл. А.В. Стороженка. — К. : Изданіе журнала «Кіевская Старина» ; Типографія Г.Т. Корчак-Новицкаго, Михайловская ул., домъ № 4, 1892. — 112 с.
- АС — Актовая книга Стародубскаго городского уряда 1693 года / Под ред. В.Л. Модзалевскаго. — Чернигов : Черниговская губернская ученая архивная комиссия, 1914. — 136 с.
- ДГК — Лазаревский А.М. Отрывки из дневника гетманской канцелярии за 1722 — 23 годы / А.М. Лазаревский // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. — К., 1898. — Кн. 12. — Отд. 3. — С. 90 — 145.
- ДМ1 — Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича (1717—1767 гг.) / Изданіе «Кіевской Старины», подъ ред. Ал.Лазаревскаго. — Кіевъ : Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайловская ул., д. № 4, 1893. — Ч. I : 1717—1725 гг. — 329 с.
- ДМ2 — Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича (1717 — 1767 гг.) / Изданіе «Кіевской Старины», подъ ред. Ал. Лазаревскаго. — Кіевъ : Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайловская ул., д. № 4, 1895. — Ч. II : 1726—1729 гг. — 342 с.
- ДМ4 — Дневникъ Якова Марковича. Том IV. 1735 — 1740 роки. Видав Вадим Модзалевський // Джерела до історії України-Руси : [видає археографічна комісія наукового товариства імени Шевченка]. — К. — Львів, 1913. — Т. XXII. — 385 с.
- ДНРМ — Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. : (матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підг. до вид. В.А. Передрієнко. — К. : Наук. думка, 1976. — 416 с.
- ПЛ — Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко ; відпов. ред. М.А. Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1987. — 176 с.
- УМ — Універсали Івана Мазепи (1687 — 1709). Універсали українських гетьманів : матеріали до українського дипломатарію / Упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич. — К. — Львів : НТШ, 2006. — Ч. II. — 799 с.
- УП — Універсали Павла Полуботка (1722 — 1723). Універсали українських гетьманів : матеріали до українського дипломатарію / Упоряд. В. Ринсевич. — К. : НТШ, 2008. — 721 с.

- ЧЛ — Черниговская летопись по новому списку (1587 — 1725) / [Предисл. Ал. Лазаревского] // Материалы по истории, литературе и этнографии Южной России. — Киев : Типография Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайловская улица, домъ № 4, 1890. — С. 70 — 110.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агапкина Т. Нижня Припять на фоне полесского этнографического ландшафта (на материале весенней обрядности) / Татьяна Агапкина // Український діалектологічний збірник / Упоряд., ред. передм. П.Ю. Гриценко ; ред.-кол. : П.Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. — К. : Довіра, 1997. — Кн. 3 : Пам'яті Тетяни Назарової. — С. 322—324.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 224 с.
3. Гумецька Л.Л. Вторинні прийменники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV — XV ст. / Л.Л. Гумецька // Дослідження і матеріали з української мови. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. — Т. IV. — С. 42—52.
4. Железняк Н.Г. Предложные конструкции в украинских восточнополюских говорах : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / Н.Г. Железняк. — К., 1989. — 20 с.
5. Железняк Н.Г. Предложные конструкции в украинских восточнополюских говорах : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Н.Г. Железняк. — К., 1989. — 182 с.
6. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції напрямку руху в сучасній українській мові : навчальний посібник / З.І. Іваненко. — Чернівці, 1975. — 56 с.
7. Колодяжний А.С. Прийменник : матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови / А.С. Колодяжний. — Харків : Вид-во Харків. держ. ун-ту імені О.М. Горького, 1960. — 168 с.
8. Костусяк Н. Засоби реалізації локативної семантики в поезії Лесі Українки / Наталія Костусяк // Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал. — Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. — № 2. — С. 138—149.
9. Ломтев Т.П. Очерки по историческому синтаксису русского языка / Т.П. Ломтев. — М. : Изд-во Москов. ун-та, 1956. — 596 с.
10. Матвіяс І. Г. Взаємодія між українською літературною мовою і народними говорами на різних історичних етапах / І.Г. Матвіяс // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів : тези доп. та повід. — К. : Наук. думка, 1972. — С. 3—6.
11. Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О.С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. — 1961. — Т. III. — С. 124—194.
12. Мойсієнко В.М. Північне наріччя української мови в XVI—XVII ст. Фонетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.М. Мойсієнко. — К., 2006. — 42 с.
13. Потебня А.А. Предлог // Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. — М. ; Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1941. — Т. IV : Глагол. Местоимение. Числительное. Предлог. — С. 252 — 285.
14. Степаненко М.І. Семантична і формально-граматична структура речень із просторовими поширювачами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М.І. Степаненко. — К., 2004. — 40 с.
15. Тимченко Е.К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Е.К. Тимченко. — К., 1926. — 118 с.
16. Юсікова О. Синтаксичні особливості говірки як предмет дослідження (на матеріалі говірки села Денисовичі Поліського району Київської області) / Олена Юсікова // Волинь — Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир, 2001. — № 6. — С. 47—53.

Статтю отримано 04.07.2017

Tetiana Syvokozova

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

VERBALIZATION OF THE CONCEPT «THE WAY OF MOVEMENT»
IN ANCIENT UKRAINIAN LANGUAGE OF 17—18TH CENTURIES

The article is devoted to the units, which represent the development of locative semantics and form the group of synonymic case-forms and prepositional substantival complexes with the semantic of dynamic localization. Investigation of the semantic-syntactic units of language is an actual problem of modern linguistics. Many linguists in Ukraine and abroad investigate the question of the theoretical underground and lingual specific of locative semantics. The complex study of locative category involves the analysis of all means of verbal expression of locative semantics in diachrony and synchrony, its influence on the grammatical structure of the language.

Historically non-prepositional noun case-forms which denote the way of movement were changed into prepositional forms, known as prepositional substantival complex.

Based on the idea of locative identification, the main types of prepositional substantival complexes with the meaning of way of movement are defined, each one of them is represented by the structural models. The main attention is focused on the detailed structural and semantical description of such models of prepositional substantival complex, as *по*+S_{loc}, *в*(*у*)+S_{acc}, *крузь*+S_{acc}, *черезь* (*через*, *чрезь*, *чрез*, *презь*, *през*)+S_{acc}, *мимо*+S_{gen}, *мимо*+S_{acc}, *уз*+S_{acc}, *поузь*+S_{acc}, *проти́вь* (*против*, *противу*)+S_{gen}, *за*+S_{ins}, *понадъ* (*по нудъ*)+S_{ins}, *понадъ* (*понад*, *по-над*)+S_{ins}, *внутрѣ*+S_{gen}, *межи* (*межы*, *меже*, *между*)+S_{ins}. These units denote the way of movement in the written records of the Ukrainian language of 17—18th centuries from Eastern Polissia.

Keywords: prepositional substantival complex, model of prepositional substantival complex, dynamic localization, way of movement.

Мовна мозаїка

СУПЕРМАРКЕТ **ІКОРНИЙ**, **ІКРЯНИЙ** чи **ІКРЇВИЙ**?

Рекламні оголошення запрошують покупців до *ікорного супермаркету*, тобто до магазину, де торгують продуктами, одержаними (виготовленими) з різних видів риб'ячої ікри. Але супермаркет названо неправильно, бо *ікорний* — прикметник російської мови. У словниках української мови зафіксовано лише прикметник *ікряний* зі значенням 'який містить ікру, складається з ікри' (пор.: *ікряна риба*, *ікряний соус*, *ікряний екстракт*, *ікряний торт*), а в російсько-українських словниках подано його як єдиний відповідник до російського *ікорний*, що спричинило використання назв *ікряний бар*, *ікряний дім* і под. Зважаючи на традицію утворення назв магазинів залежно від назви товару (пор.: *книжка* — *книжковий*, *іграшка* — *іграшковий*), супермаркет, де торгують продуктами з ікри, логічно назвати *ікрівим*. Цей прикметник поданий лише в «Російсько-українському словнику» (див.: Російсько-український словник: у 4 т. — Т. 2. **З** — **Н**. — Вип. 1. **З** — **К** / Головний редактор : акад. А. Кримський. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. — Репринт з видання 1929. — С. 178).

Отже, *супермаркет* не *ікорний*, а *ікрівий*.

Катерина Городенська